

tuvoje yra *pìršys* sf. pl. (1) net prie Vařnių (LKŽ_x 26 teikia ?*pìršìs*). Arkliais rūpinosi paprastai vyrai, kurie plačiai sako esant *pìršys*, *pìršìms*, tai *pìršỹs* sm. sing. nežinia iš kur žinoma. Knygoje dar ir nemažai kirčio klaidų: *bruõžas* = *brúožas*, *ruõžas* = *rúožas*, *rašliavà* = *rāšliava*, *Ežerūnà* = *Ēžerūna*, *tù lýdžiu* = *tuõ lydžiù*, *skētra* = *skētra* (1) scom. ir *skētrà* sf. (4), *ařžuolas* = *áržuolas*, ž. *puõkai* = *puokaĩ* ž.

Vytautas Antanas Vitkauskas

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

Dar kartą dėl sintaksinių ryšių skirstymo

2006 metais išėjo *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* ketvirtas, pataisytas, leidimas. Kadangi šios gramatikos vyriausiasis redaktorius neseniai (Ambrazas 2005: 168) pripažino, kad ankstesniuose *DLKG* leidimuose taikyta „... morfologizuota valdymo ir šliejimo priešprieša lietuvių kalbos sintaksinės sistemos ir jos raidos tyrimui pasirodė mažai prasminga“, parūpo pažiūrėti, kaip prijungimo tipai apibrėžiami naujajame, pataisytame, leidime. Pasirodo, kad ir šiame leidime tebeskiriami tie patys derinimas, valdymas ir šliejimas. Pacituosime iš eilės jų apibrėžimus:

„Derinimas yra priklausomojo žodžio morfologinės formos (linksnio, skaičiaus, gimines) parinkimas pagal pagrindinį žodį...“ (*DLKG*⁴, p. 480);

„Valdymas yra priklausomojo žodžio parinkimas, sąlygojamas pagrindinio žodžio junglumo. Valdomu žodžiu dažniausiai eina daiktavardžių ar įvardžių linksniai [...]. Juo gali eiti ir nekaitoma žodžio forma“ (ten pat, 480).

„Šliejimas yra priklausomojo žodžio formos parinkimas pagal jos reikšmę, nesąlygojamas pagrindinio žodžio junglumo“ (ten pat, 481).

Patogumo dėlei palyginkime čia pacituotus apibrėžimus su ankstesniuose leidimuose pateiktais apibrėžimais. Derinimo apibrėžimas, palyginti su ankstesniais leidimais, nepasikeitė, bet valdymo ir šliejimo apibrėžimai anksčiau skambejo taip:

„Valdymas yra priklausomojo žodžio linksnio formos parinkimas, sąlygojamas pagrindinio žodžio junglumo.“ (*DLKG*¹, 480).

„Šliejimas yra prijungimas, neišreikštas priklausomojo žodžio kaitybos galūne. Tuo atžvilgiu šliejimas sudaro priešpriešą derinimui ir valdymui, paimitiems kartu.“ (ten pat, 481).

Iš karto krinta į akis, kad naujajame leidime pateikti apibrėžimai yra nevienodo pobūdžio: apibrėžiant derinimą bei šliejimą kalbama apie priklausomojo žodžio *formas* parinkimą, o kalbant apie valdymą – apie *paties* priklausomojo žodžio parinkimą. Aišku, kad neribojant valdymo vien tik linksnio valdymu (kaip buvo daroma ankstesniuose DLKG leidimuose) pasirinkimą reikia suvokti kaip semantiškai adekvatų kalbos dalies bei leksinio turinio pasirinkimą: veiksmazodis *norėti* atveria, pavyzdžiui, poziciją propoziciniam argumentui, reiškiamam daiktavardžiu (*noriu miego*) arba bendratimi (*noriu miegoti*); šią poziciją gali, bet nebūtinai turi užimti linksniais kaitom as žodis. Pagal panašius principus apibrėžti derinimą būtų neįmanoma, todėl valdymas apibrėžiamas sintaksiškai, o derinimas – morfologiškai.

Šliejimo apibrėžtis lieka miglota. Konstrukcijoje *noriu miegoti* žodis *miegoti* pasirenkamas pagal valdomojo žodžio junglumą, o konstrukcijoje *varinė rankena* žodžio *varinė* FORMA pasirenkama pagal pagrindinį žodį. Kyla klausimas, kokia prasme junginiuose *perpus mažesnis*, *žvilgsnis atgal* žodžių *perpus* ir *atgal* FORMA pasirenkama pagal šios formos reikšmę. Apie kokią formą čia kalbama? Juk žodžiai *atgal* ir *perpus* yra nekaitomi! Taigi čia kartojasi ta pati situacija, kuri ir paskatino DLKG autorius patikslinti valdymo apibrėžimą: kadangi šliejimo sąvoka apima ir *keliavome pernai*, ir *keliavome miškais* tipo konstrukcijas, tai iš tikrųjų jos apibrėžimas turėtų būti papildytas tais pačiais žodžiais, kurie ir buvo pridurti apibrėžiant valdymą (pateikiame juos tik atvirkštine tvarka, atspindinčia tvarką, pagal kurią p. 480–481 pateikiami pavyzdžiai): „Šliejamu žodžiu dažniausiai eina nekaitoma žodžio forma [...]. Juo gali eiti ir daiktavardžių ar įvardžių linksniai“. Bet tada jau visai nebesuprantama, kodėl vienu atveju teigiama, jog pasirenkamas priklausomasis žodis, o kitu – priklausomojo žodžio forma.

Bandykime praktiškai pritaikyti pateiktą šliejimo apibrėžimą: junginyje *ilgesingas žvilgsnis* žodžio *ilgesingas* morfologinė forma pasirenkama pagal pagrindinį žodį, o junginyje *žvilgsnis atgal* žodžio *atgal* forma pasirenkama ne pagal pagrindinio žodžio junglumą ir apskritai ne pagal pagrindinį žodį, o „pagal jos reikšmę“. Kokia žodžio *atgal* forma čia turima omenyje – morfologinė ar kokia nors kita? Matyt morfologinė, nes kitokios autoriai nemini (nors tik derinimo atveju jie tikslina, kad turima omenyje morfologinė forma). Tačiau ši morfologinė forma negali būti susijusi su linksnio, giminės ir skaičiaus požymiais, nes jų žodis *atgal*, žinoma, neturi. Beje, jeigu jis juos turėtų, tai veikiausiai pagal juos ir būtų derinamas su

pagrindiniu žodžiu. Taigi, kokia žodžio *atgal* forma pasirenkama ne pagal pagrindinį žodį, taip ir lieka neaišku. Tiesa, kalbant apie tokius junginius kaip *atsisėdom pasilsėti* būtų galima teigti, kad ši morfologinė forma – tai bendratis. Bet tada neaišku, kodėl šliejimo atveju pasitelkiama kitokia formuluotė, negu valdymo atveju. Valdymo apibrėžime priduriama, kad „valdomu žodžiu dažniausiai eina daiktavardžių ar įvardžių linksniai [...] Juo gali eiti ir nekaitoma žodžio forma“. Šiuo atveju „nekaitomas“ faktiškai reiškia „nekaitomas linksniais“. Bet net tuomet, jeigu šliejimo atveju pasirinktume platesnę „kaitomo žodžio“ sampratą, negu valdymo atveju, įtraukdami dar veiksmažodžio asmenuojamąsias ir neasmenuojamąsias formas, tai vis tiek šliejimo apibrėžimas lieka neaiškus, nes niekas skaitytojui nepaaiškina, kokią dar kitokią, be morfologinės, žodis *atgal* gali turėti formą.

Kodėl šliejimo apibrėžime kalbama apie priklausomojo žodžio FORMOS pasirinkimą, o ne apie paties žodžio pasirinkimą, nesunku nuspėti. Mat jeigu šliejimas būtų apibrėžiamas kaip priklausomojo žodžio pasirinkimas, nesąlygojamas pagrindinio žodžio junglumo, tai derinimas būtų šliejimo potipis, ir reikėtų skirti derinamąjį ir nederinamąjį šliejimą; arba, dar geriau, reikėtų derinimą išbraukti iš prijungimo tipų sąrašo ir priimti *Lietuvių kalbos gramatikos darbuose* (plg. Holvoet, Judžentis 2003, Holvoet, Judžentis 2005) siūlomą valdymo ir modifikavimo skyrimą. Norint to išvengti, kalbama apie formos pasirinkimą. Ar toks sprendimas geresnis, galima abejoti. Mat jeigu žodis *atgal* turi kokią nors morfologinę formą, kuri pasirenkama pagal šios formos reikšmę, tai gal ir žodis *ilgesingas* (be jau minėtų linksnio, giminės ir skaičiaus požymių) tokią formą turi, o tuomet ir pagal šį apibrėžimą derinimas tėra šliejimo potipis? Kadangi *DLKG* autorių postuluojuama žodžio *atgal* morfologinė forma plika akimi nėra matoma, tokios nuomonės negalime patvirtinti, bet negalime ir atmesti.

Apskritai negalima pasakyti, kad naujai apibrėžta valdymo ir šliejimo priešprieša būtų mažiau morfologizuota, nei ankstesnė. Iš tikrųjų tik valdymo apibrėžtis yra mažiau morfologizuota, o šliejimo apibrėžtis liko tokia pat morfologizuota, kaip ir buvusi. Tiesą sakant, priešpriešos čia visai neliko, nes abi apibrėžtys byloja apie visiškai skirtingus dalykus: vienu atveju apie priklausomojo žodžio pasirinkimą, kitu atveju apie priklausomojo žodžio formos pasirinkimą. Priešpriešos tarp šliejimo ir derinimo iš esmės irgi nebeliko, nes jeigu derinimo apibrėžime kalbama apie „morfologinės formos pasirinkimą pagal pagrindinį žodį“, tai tikriausiai tą reikia suprasti taip, kad ši forma pasirenkama pagal pagrindinio žodžio formą, ne pagal jo junglumą (kuris derinimui visiškai nesvarbus); tam, kad šliejimas sudarytų derinimui priešpriešą, jis turėtų būti apibrėžiamas kaip formos pasirinkimas ne pagal

pagrindinio žodžio formą. Tačiau apibrėžime iškeliamas „formos pasirinkimas ne pagal pagrindinio žodžio junglumą“ faktiškai neatskiria šliejimo nuo derinimo, nes šis kriterijus tinka abiem prijungimo tipams.

Taigi, nors prijungimo tipų apibrėžimai, palyginti su ankstesniais *DLKG* leidimais, gerokai pakito, bendras vidinių prieštaravimų skaičius liko daugmaž vienas, arba net nežymiai padidėjo. Ir ateityje atidžiai stebėsime šioje universitetiniam dėstymui taip svarbioje gramatikoje taikomas prijungimo sampratos raidą. Įdomu, kaip prijungimo tipai bus apibrėžiami kituose *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* leidimuose, kurių ateityje neabejotinai sulauksime dar daug.

AMBRAZAS, V. 2005: [Rec.] Axel Holvoet, Artūras Judžentis, red., *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003. *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 167–170.

HOLVOET, A., JUDŽENTIS, A. 2003: Sintaksinių ryšių tipai. In: A. HOLVOET, A. JUDŽENTIS, red., *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–35.

HOLVOET, A., JUDŽENTIS, A., 2005a: Sintaksinės priklausomybės tipai: papildymai ir patikslinimai. In: A. Holvoet, R. Mikulskas, red., *Gramatinių funkcijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–38.

*DLKG*¹ = Vytautas Ambrazas, red., *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

*DLKG*⁴ = Vytautas Ambrazas, red., *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Ketvirtoji pataisyta laida. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

Axel Holvoet

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

Dėl *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos* recenzijos¹

Akivaizdu, kad kiekviena knyga gyva tik tada, kai turi ryšį su skaitytoju. Visų autorių ar sudarytojų noras – išgirsti kuo daugiau atsiliepimų apie parengtą leidinį. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos* (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, 328,

¹ *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 170–174.